

Dinko Telečan

Filozofski fakultet u Zagrebu
Filozofija/anglistika

Arhitektonički anarhizam

Nabačaji o slobodi

Nur wer Freiheit gekostet hat, kann das Verlangen empfinden, ihr alles analog zu machen, sie über das ganze Universum zu verbreiten. Wer nicht auf diesem Weg zur Philosophie kommt, folgt und tut bloß andern nach, was sie tun; ohne Gefühl weswegen sie es tun.

Schelling

Dijagnoza sadašnjice svijeta - u smislu »društvenog«, izvanjskom poviješću određenog svijeta i u njemu moguće zajednice ljudi - ima se orijentirati u vremenu, promatranom u tu svrhu samo historijski, i to tako da mu pokuša razvidjeti karakter i smisao uvidom u ono »u« njemu. U okviru početnog dijela razmatranja što slijedi, »svijet« se razumijeva kao konačan, ukoliko takav svijet čini ono konačno, vremenito i prostorom omeđeno u bićima što ga nastavaju, oblikuju i poimaju. Čovjek je kao biće zajednice ili političko biće konačan; mogućim vječnim i beskonačnim u sebi on u politici ne sudjeluje. Svijet se, dakle, ne misli u svom bitnom pojmu, naime kao ono uopće Sve (od čega riječ vodi podrijetlo), što se ni od kojeg bića ne da stvoriti ili ukinuti i koje nikakvo vrijeme i nikakav prostor bitno ne određuju, te koje je, napokon, jedini pravi čovjekov zavičaj - riječ je o puko ljudskom svijetu, onome o kojemu učimo iz povijesnih čitanki i kojega se nastoji tumačiti, kritizirati, mijenjati itd. U osebnom smislu, taj svijet stari - pri čemu se starenje, dakako, ne misli biološki, kao da bi on postajao dotrajalim ili istrošenim poput čovjeka na izmaku svoga vijeka, već »starenje« tu hoće reći iskorjenjivanje koje svoju svrhu i konac ima u posvemašnjoj iskorijenjenosti, dakle nekoj vrsti smrti.

Posvuda vidljivi, vlastitim mu usudom dani gubitak »korijena« - u »dokazivanje« kojega se nećemo upuštati - ovdje uistinu znači otpad svijeta od iskona što ga svijetom uopće čini i omogućuje ga. Stvar se, doduše, može postaviti i tako da se kaže kako je »realan«, empirijski svijet sam po sebi udaljavanje od iskona. No predležće konstatacije ne dodiruju Iskon sam, nego upravo iskon takvog »otpadnutog svijeta«. Blizina tog iskona za svijet, a

otuda i za čovjeka, stoga znači njegovu blizinu njemu samom. Pri tome nema govora - da se odmah izbjegne nesporazum - o tome »kakav« je iskon svijeta, to jest on sam (ukoliko bi takovo »vrednovanje« imalo smisla), niti o tome da se nad usudom njegovim patetično lamentira (koliko god je to neizbježno). Radi se samo o tome da se vidi, da se konstatira koliko je on sebi samom blizu, koliko je ono što ga čini i njime vlada u njemu prisutno. A vladali su: Bog, bogovi, proroci, nebeski i svjetovni vladari (Rimbaud: »Vjerovalo se u proroke, sada se vjeruje u državnike.«), Crkva, Nacija; na djelu bijahu svakovrsne monarhije, oligarhije, tiranije, sve do suvremenog uzora vladanja - demokracije, koja je danas u svjetskoj politici (ipak) dominantna, te se svaki »političar« kojemu je do sebe i svojega ugleda stalo mora u nju zaklinjati i obećavati je puku. Demokracija je gotovo nesporan ideal i jedina joj je alternativa, kako se čini, represija i diktatura.

Nadalje, bogovi su razvlašteni i zaboravljeni, a Bog, znamo već, poodavno pokopan. Na njega se tek još mlako poziva; nominalno je on još »tu«, no samo ga iznimno rijetki shvaćaju ozbiljno, a još rjeđi se spram onog božanskog i svetog nastoje odnositi ili se čak po njem ravnati. »Nedostatak boga znači da nikakav bog vidljivo i jednoznačno više u sebi ne sabire ljude i stvari, i iz takvog sabiranja u sebi sastavlja svjetsku povijest i ljudsko prebivanje.« (Heidegger, Wozu Dichter?)

Ostaje, dakako, vjera, koja uvijek iznova ište nova okrilja - primjerice ono Nacije i Tla; Tlo se u ideolatrijskoj i ideologijskoj svijesti uzdiže ponad ismijanog Neba te se postavlja kao jedino stanište samozaboravljenog čovjeka. Kao i oduvijek, traži se krv i paranoično se čuvaju geografske granice, u ime čega se proklamiraju »sloboda« i »samostalnost«. Vrijedi dati i život - a još prije oduzeti ga - da bi se bilo »svoj na svome«. Uz to se u »kulturnom« svijetu štiju »duh tolerancije« i »otvorenost za politički dijalog«, pri čemu u taj »dijalog« ulaze svi i svatko, svačija riječ je mjerodavna, a iz toga slijedi da uistinu više ničija nema vrijednosti; ova pak »tolerancija« nije ništa drugo doli izraz nemoći da se istinuje, to jest da se ono istinito uzmogne izvesti na vidjelo i da se sukladno tome bude. Sva su djelovanja - ukoliko, u najboljem slučaju, ne povređuju zakon - jednakovrijedna i jednakopravna, te ih sve valja u jednakoj mjeri uvažavati. Ova apstraktna jednakopravnost leži u temelju te famozne demokracije - »najboljeg od svih loših oblika vladanja« - i unaprijed ništi svaku moguću hijerarhiju, onu lažnu i iz laži poniklu i nametnutu - što joj je vrlina - ali i istinsku, onu koja ne dopušta da sve, istinito i lažno, pravo i prividno, kao i »ono između«, stoji na istoj ravni te se tako, u toj »teatrokraciji«¹, nivelira i, napokon, nihilira. Porijeklo svemu tome leži, dakako, u raspadu istine na »istinê«, uslijed kojega se »istinovati« »može« u nužno sve širem i nesagledivijem rasponu.

¹ Usp. (donekle) Platon, *Nomoi*, III. knjiga, 700a-701c.

Ovo je, otprilike, »kratki pregled raspadanja«, zacijelo umnogome nedostatan, ali za ono što je ovdje posrijedi posve dovoljan. Današnji vid tog »raspadanja« možemo nazvati »anarhijom«. Ovim pojmom hoće se izreći lišenost, privacija ϕ rc», o kojemu se gore govori kao o »iskonu« svijeta. Ukratko valja podsjetiti: ϕ rc» je vezano uz Υ rcein - vladati. Otuda je anarc...a umjesno prevesti kao »razvlaštenost«, razumijevajući pritom »odsustvo iskona« ili »vladalačkog ishodišta« o kojemu je bilo riječi. Druga grčka riječ za vladanje jest kr Υ toj (glag. kratšin), no ova ima uže i u ovom kontekstu »površnije« značenje, te označava prevlast, nadmoć, pretežnost nečega u nečemu. Od ova dva termina izvode se u političkom leksiku s jedne strane »monarhija«, »oligarhija«, »autarhija« itd., s druge strane »autokracija«, »aristokracija«, »demokracija« i dr. Spomenuto je već da se ova potonja općenito drži »idealnom« politikom, barem u »civiliziranom« svijetu, te da je faktički na djelu, unatoč brojnim »propustima«. Može stoga začuditi da ovdje postavljena »dijagnoza« glasi: anarhija, no to će biti jasnije napomene li se da ovdje »odsustvo vlasti« ne znači naprosto da, uzmimo, u nekim državama ne postoji službena politička vlast ili da ona ne vrši zadanu joj funkciju te da vlada nered; nije anarhija, dakle, dijagnosticirana u obzoru međunarodne politike i stanja u državama, već se tim imenom naziva - uz prije naznačeno nepostojanje bitne hijerarhije - ono što obilježava ono političko u čovjeku danas. Bolje rečeno: ono što ovo političko - ako se taj pojam misli izvorno - zapravo načelno ukida. Političar ne može biti anarhist. Anarhija onemogućuje politiku kao takvu - tako »svjetsku«, »dnevnu«, »državnu« - napose nju - »države« ne može biti, a zajednice samo u nekom ne-političkom smislu (izostaje, naravno, »zajednica bogova i ljudi«, i opet, kada se ima u vidu sadašnje stanje svijeta, slijedi paradoks - samo su još ljudi međusobno upućeni na zajedništvo, što je još naglašenije otkako su i s prirodom zaratili). Jer, u bezbitnom svijetu bez iskona i istinskog vladara svaka je »-arhija« i »-kracija« artifičijelna, takoreći nasilnička. Njemu primjereno jest i (uvjetno rečeno) djeluje jedino anarhist: on ne nameće ništa, ne vlada nikim i ničim, niti njime itko i išta zbiljski vlada. Određeno na ovaj način, međutim, to je zacijelo neko posve »apstraktno« biće. Jer kako je moguće da netko odista nema ishodišta bilo koje vrste, onoga što ga izvan njega samog određuje? Znamo da je čovjek dijelom - većim ili manjim - svagda na neki način determinirano, nečim primorano i nečemu pripadno biće. Potrebno je stoga istaknuti ograničenje: biti nešto poput »apsolutnog anarhista« je nemoguće (ovo može biti sadržano u pojmu boga, u što međutim ovdje nećemo ulaziti, budući da se bavimo »čovjekovim« svijetom).

Biti »apsolutno anarhičan« u osobitom smislu znači biti apsolutno slobodan, u kojem smislu bi za čovjeka to značilo mogućnost slobode u njenoj cjelokupnosti, dakle i u njegovu prirodnom određenju, što je neodrživo, kao i sloboda zajednice, društva, države, nacije; na što ne upućuje tek teorijsko

izvođenje - apsolutna sloboda naime jest samo za sebe - već i (nedo)hod povijesti. No niti »apsolutni« niti »ograničeni« anarhizam nisu sloboda, nego tek njezin negativni, formalni vid, »sloboda od...«: sloboda za slobodu, ili slobodi imanentan uvjet mogućnosti nje same. Anarhizam sam za sebe tek je svojevrsna odriješenost, i kao takav ostaje nekako »visjeti u zraku«. Istinska sloboda jest ona koja sloboduje i uvijek iznova otpočinje svoje slobodovanje. Anarhist joj je na tragu, ali samo kao anarhist u isti mah beskrajno od nje udaljen. On je »oslobođen« od prividnih ishodišta, pa tako i od prividne slobode i njezina porobljavajućeg poroda, uistinu međutim ostajući robom, i to robom sebe samoga, jer njegova se »sloboda« nije kadra održati i nužno sebe dokida. Ne slobodujući, takova lažna sloboda, riješivši se onoga sebi izvanjskog, vraća se u sebe samu i usmrćuje se, budući nemoćna da sebe ozbilji. U toj jalovoj negativnosti ona iščezava.

Sve živo - a sloboda je ono najvećma živo i životodajno - sebe ozbiljuje očitavajući se u svojoj drugosti. Ozbiljivanje slobode jest slobodovanje. No čini se da ovo ne govori mnogo; valja vidjeti kako stoji s tim slobodovanjem, u čemu se ono »sastoji« te što je to njegovo »drugo« u kojemu bi ono imalo sebe ozbiljiti.

U toj nakani posegnut ćemo za još jednom grčkom riječju, a to je »arhitektonik«. Danas je ona sačuvana u smislu »arhitekture«, to jest gradnje naprosto, no pod njom ovdje izvorno razumijevamo osebujno »rađanje - t...ktein - iskona«, odnosno »tvorenje vladalačkog ishodišta«. U njoj se događa bitno novo prizivanje iskona, postavljanje temelja u posvemašnjoj bestemeljnosti - anarhiji. Ovo pak čini arhitekt, ili, bolje kazano, sloboda to kroz njega čini i time sebe dovodi do djela i riječi, izdižući se iz ništavila negativnosti. U ovako razumljenoj arhitektonici² počiva živo slobodovanje.

U vremenu - ali ovaj put ne »historijskom« vremenu - tu se zbiva uvijek ponovno započinjanje, vječna borba u vječnome »sada«: iz bezdana se objavljuje samoizborena sloboda.

Na vidjelo izlazi da istom u toj i takvoj arhitektonici anarhist dobiva svoje »pokriće«, da je samo kroz nju zbiljski održiv, te da je sama sloboda tek u tom jedinstvu »pozitivnog« i »negativnog«, a napokon s onu stranu obojega, moguća. Ova se pak mogućnost s obzirom na arhitektoniku nadaje veoma širokom i rastvorenom, i s pravom se može pitati: kako se dade razabrati njezin istinski vid, i još prije, što ona zapravo »konkretno« jest? Treba odmah

² Pojam arhitektonike, kako se ovdje rabi, ne valja dovoditi u neposrednu vezu s Kantovom »arhitektonikom čistoga uma«, transcendentalnoj metodologiji pripadajućoj, kao »die Kunst der Systeme« - iz predležeg je teksta razvidno da već s ovim određenjem, ili upravo s njim, taj pojam dobiva bitno drugačije značenje. Koliko je pak do samih Helena, našu riječ nalazimo ponajprije u Aristotela; vidi npr. Nikomahova etika, 1141b22, gdje je »arhitektonik« vezano uz frŏnhsij (razboritost) - značenje i eventualno mogućnost prijevoda tu zahtijeva posebno objašnjenje.

raščistiti: ako je na početku bila riječ o »dijagnozi«, ovdje se, s druge strane, ne radi ni o kakvoj »prognozi« ili »receptu«. Mjera istinskog vida onoga što se tu naziva »arhitektoničkim anarhizmom« dolazi jedino iz slobode.

No svagda treba imati u vidu ono što prijeti i ugrožava; zato, samo u ocrtu:

»Opreka« slobodi jest ropstvo, slobodovanju - robovanje. Kako je pak ono moguće? Zacijelo ne stoga što bi svemu, pa tako i slobodi, bila »potrebna« neka suprotnost, protuteža, ili, dijalektički mišljeno, antiteza. Odgovor je naoko paradoksalan: zbog slobode same, točnije iz nje same je robovanje moguće. Porobiti se naime može samo ono što ne robuje, to jest slobodu: jedino sloboda može porobiti slobodu, dakle sloboda može sebe samu porobiti, i to upravo pripada njezinoj biti: samo-porobljavanje jest imanentna mogućnost slobode, njezin sobom samom »izazvani« nedostatak.

Poznat name je i drugi vid »opreke«: nužnost. Ova, međutim, nije tek »izostanak« slobode. Biološka smrt čovjeka, na primjer, doima se kao nešto nužno - spomenuto je da je on »dijelom nečime primorano« biće. Nužnost je prisutna i na »kozmičkoj« razini, u poretku prirode, u sudbini svega živog (usp. Anaksimandar, frag. I); nešto mora biti tako, i ne može biti nikako drugačije - ta neumitnost naprosto, to »moranje« je, čini se, bitni moment nužnosti. Ako je neka mogućnost jedina mogućnost, ako apsolutno isključuje sve druge mogućnosti, tada je ona upravo jedna nužnost. U slobodi je pak »moguće više od toga«. Ipak, već je vidljivo kako ovakva oznaka ne iscrpljuje bit slobode. Nužnost se zato ne »suprotstavlja« slobodi sâmjoj, nego slobodi kao mogućnosti, to jest na razini (ontološkog) modaliteta. Pravi pak odnos slobode i nužnosti, u uzajamnoj im potrebitosti, jest njihova kozmička međui-gra, u kojoj nužnost »omeđuje« slobodu i u kojoj sloboda »ulazi« u nužnost, iskršava i probija se, biva savladana te se nanovo širi. U jednom beskonačnom trenutku te igre suigračice se ujedinjuju. Za smrtnika se to jedinstvo očituje na taj način da je on slobodan da ugleda ono istinski nužno. Ovi izrazi nisu metafore kojima se to čudesno zbivanje hoće na neki »pjesnički« način dočarati; posrijedi je naime igra - među ostalim i svu umjetnost omogućujuća - u svojoj čistoći posve neprispodobiva, a svakako toliko teško izreciva, te se za nju vazda traži neka još neiscrpljena, nezaprjljana riječ. U stvari, tek se svojim uprizorenjem na Zemlji, u povijesti čovjeka, u čovjeku-pojedincu, ona ujedno daje govoru i pojmu; važno je da se u poimanju ne svede tek na takva vidljiva, pojavna odigravanja, već da je se uzmogne nijemo motriti u njenoj goloti.

Mogući »odgovori« na prethodno postavljeno pitanje - što sloboda »konkretno« ima biti? - jesu: istinsko stvaranje, istinsko mišljenje, istisko pjesnikovanje... No svaki ovako dati odgovor oduzumlje sluh za bitni nagovor nečuvenog i neviđenog, i na samorođenim slobodnicima je da, onkraj svih

shema i formula, nahodeći se u bespuću budu vazda otpočinjajući odgovor: odgovaranje slobodi.

Ipak, ostaje upitno: u čemu jest, u čemu se »sastoji« to slobodovanje? Traži se bitak slobode. Jer, čini se da i dalje ističemo neku šuplju apstrakciju, a ništa »pozitivno«. »Arhitektonički anarhizam« - ako već nije prazno imenovanje - ostaje naznakom, pukotinom u neprobojnoj tami upitnosti, u najboljem slučaju blago otvaranje vidokrug. Ne bismo htjeli, a gotovo se može reći da s obzirom na narav stvari ne smijemo, dati konačni odgovor, niti bismo, s druge strane, ostavili da »stvar« visi nedorečena, ničim »stvarnim« ispunjenja. Nismo u ovom kruženju zapravo ni pitali jednostavno pitanje: što je sloboda? Treba tu reći: ona je i u tom - valja vidjeti da li i tako postavljenom - pitanju, ako se ono uistinu pita. Pitanje uvijek postavlja netko - pitalac. Pitati o slobodi, ili još više, pitati slobodu, i u tome se sav preobraziti u pitanje, kadar je istom onaj koji slobodnim može biti. Kada sloboda za sebe postaje upitna u i kroz upitnost za nekoga, tada se taj »netko« otvara za bivanje slobodnim.

No je li pitanje »što je sloboda?« valjano postavljeno? Traži li ono s pravom svoj odgovor? Forma tog pitanja jest: što je X? Za postojeći X - njegov se bitak u ovakvom pitanju svagda već pretpostavlja - traži se definicija. Definirati znači logikom nešto sabiti u granice. »X« je tu »sloboda«. A čak i ako se sve na svijetu, svaka »stvar«, svako predmetom postalo biće, dade definirati, sloboda - stoga i slobodnik - naprosto izmiče definiranju. Njezin bitak u svojoj apsolutnosti i njezin pojam kao takvi se opiru granicama. Zato, strogo govoreći, sloboda i ne može imati pojam, kao ono što bi je obuhvaćalo, obujmljivalo (vidi korijen riječi »pojam«). Ne kažemo slučajno ono »sve na svijetu« - kroz to nam sada prosijava nešto od čudesnosti slobode; čini se naime kako ona uopće ne pripada ovome »svemu«, kako se za nju uopće ne može reći da »jest«. Znači li to da ona »nije«, da nema bitka, da nje zapravo nema?! Za logiku - da, i to nužno. Čistoj logici nije moguće pokazati da slobode ima. Štoviše, ako je dosljedna, ona je mora zaniijekati. Jer sloboda je »nešto« ne-logično. No, sloboda - »izvan« svijeta, »izvan« bitka?

»Bitak« se tu misli ne kao cjelina svih svjetskih bića, nego kao golo »biti« sâm; svako biće mora biti »po« tome »biti«, jer ga jedino to da »jest« - ni više ni manje - čini bićem kao bićem. Je li sloboda biće, kao što su to, recimo, jedan kamen ili ruža? Logički »nemoguć« odgovor glasi: jest i nije. Jest naime utoliko što slobode »ima«; ona »nije« neko »ništa«, bilo kao ens rationis ili nihil negativum (Kant); kao ona sâma ona nije neki privid, pričin - premda to može biti, može se priviđati kao da je »ima« ondje gdje je »nema«, ili je pak sljepilo može »vidjeti« jedino kao privid i utvaru. Ali ona nije na način unutarsvjetski jestvujućeg bića, kao biće među drugim

vremenito-prostornim, čak ni »apstraktnim«, »idejnim« bićima. »Kako« to nje »ima«, ostaje nam tek dijelom rasvijetljena tajna. No što uopće izriče ovo »ima«? Njemački je izraz »es gibt«, francuski »il y a«³. Tu nije riječ o ispomoći proizvoljnom govornom upotrebom i konstrukciji iz nje. Te izraze navodimo stoga što se sluti da oni odista nešto bitno izražavaju, a to je »es« u »es gibt«, odnosno »il« u »il y a« (u kojem je i ovo »y« = tamo, onamo, blisko onom »there« u srodnom engleskom izrazu »there is«, koji ne ističemo jer sadrži »is«, bitak). Kaže se tako »es gibt Freiheit« ili »il y a liberté«. Koje je to »ono« (es, il)? Zatičemo li ga slučajno među tim riječima, te bi na njegovu mjestu mogla stajati i koja druga zamjenica? Čini se da ipak nije tako, da tu nešto dolazi do svoje prave, primjerene riječi, ili se barem nagovješta. To »nešto« je naprosto Ono; neodređeno, jer neodredivo. Ono »nije« niti bitak ni sloboda; Ono niti jest niti nije; ne dâ se iskazati niti imenovati - i sama riječ »ono« već je - iako u okviru jezika najprimjerenija - opisna, kružeća. Dalje se Ono može opisati samo kao »pra-temelj«, kao »Jedno« i sl. Sve u svemu, već drugi put u slijedu ovih »nabačaja« natjerani smo na šutnju. Izgleda da smo dospjeli - pomalo ishitreno - do onog najkrajnjijeg, u slijepu ulicu gdje svaka riječ postaje nemoćna. Treba se vratiti unekoliko unazad te razbistriti, ili barem dotaknuti, ono što je ostalo nerazbistreno.

Kao da smo naporedo »posložili« slobodu, bitak i misterij Onog kao posljednje i najdostojnije, možda upravo nišanjem zastrte mete razviđanja. Pridoći im mora još nešto, a to je vrijeme, do sada samo okrnuto s obzirom na slobodu, a u razlici spram »puko historijskog« vremena. Rečeno je: »...tu se zbiva uvijek ponovno započinjanje, vječna borba u vječnome 'sada': iz bezdana se objavljuje samoizborena sloboda.« Prostora opet ima tek za obrise. U kakvom odnosu spram vremena stoji sloboda? Već i uobičajeno razumijevanje nagađa da sloboda nije »u« vremenu - naime u vremenu kakvim ga ono razumije. Unutarsvjetski i pojavno gledano, vrijeme je vidokrug prolaznosti u trajanju; ono je konačno vrijeme. Ne zato što bi imalo početak i kraj, nego stoga što je u svojoj biti konačno-okonačujuće. Kao takvo, ono sapinje i postaruje bićâ, postavlja granice njihovoj moći i njihovu trajanju - svoju djecu proždirući Kronos. Rekli bismo, sloboda može jedino sobom samom sebe porobiti; isto tako, jedino sobom samom može ona sebe ograničiti (i samo tako pojam »ograničene slobode«, kakvom bi imala biti ljudska sloboda, ima smisla). Zbog toga se sloboda ne dâ dovesti ni u kakvu vezu s vremenom kao konačnim vremenom, nego jedino s vremenom kao vječnošću.⁴ Iz vremena određeno, ono vječno jest »sada«

3 Vidi Vanja Sutlić, *Kako čitati Heideggera*, str. 184-186.

4 Vidi Platonov *Timej*: vječnost je »ideja vremena«.

koje jest uvijek. U tome »sada« prisutna je sloboda. Oprisućivanje te prisutnosti (prae-sentia) kon-stituira »arhitektonički anarhizam«.

* * *

U ovim nabačajima pokušao je skok od sfere konačnog, u primjeru historijski i na druge načine uvjetovanog »političkog«, do beskonačnog, prostora slobode i u njenu obzoru izniklih pitanja. Na putu i u skoku biva se apsolutno sâm, u gubitku tla. Ishodište puta je slučajno - zgodno - a odredište (toliko se od njega vidi) jedno i jedino. Taj je put - ili taj skok - htio biti oslobađanjem.

Proljeće '96.